

11003007
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

СИСТЕМА І СТРУКТУРА

СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ:

ПАМ'ЯТІ АКАДЕМІКА Л.А. БУЛАХОВСЬКОГО

Збірник наукових праць

НАЦІОНАЛЬНА
ПАРЛАМЕНТСЬКА
БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНИ

КИЇВ
ЗНАННЯ УКРАЇНИ
2006

29086882
115
115
115

Обов'язковий примірник

Редакційна колегія:

В.І. Гончаров, канд. філол. наук, професор (відповідальний редактор);
А.М. Григораш, канд. філол. наук, доцент (відповідальний секретар);
М.Я. Брицин, докт. філол. наук, професор;
Л.П. Іванова, докт. філол. наук, професор;
Ф.О. Нікітіна, докт. філол. наук, професор;
Н.І. Озерова, докт. філол. наук, професор;
М.Я. Плющ, докт. філол. наук, професор;
О.О. Тараненко, докт. філол. наук, професор;
Л.С. Віннічук, канд. педагог. наук, доцент;
О.І. Дашенко, канд. філол. наук, доцент;
М.П. Дворжецька, канд. філол. наук, професор;
Т.І. Плужнікова, канд. філол. наук, доцент;
Т.В. Слободянюк, канд. філол. наук, доцент;
М.М. Тягунова, канд. філол. наук, доцент;
Н.В. Хруцька, канд. філол. наук, доцент.

Рецензенти:

Н.Л. Іваницька, докт. філол. наук, професор;
Є.А. Карпіловська, докт. філол. наук;
Т.Ю. Ковалевська, докт. філол. наук;
Л.М. Полюга, докт. філол. наук, професор;
О.А. Сербенська, докт. філол. наук, професор.

С40 Система і структура східнослов'янських мов: Пам'яті академіка Л.А. Булаховського: Зб. наук. праць (Редкол.: В.І. Гончаров (відп. ред.) та ін. — К.: Знання України, 2006. — 316 с. Бібліогр. в кінці ст. — Укр., рос.
ISBN 966-7201-26-0

У збірнику вміщено наукові праці докторантів, аспірантів, професорсько-викладацького складу мовознавчих кафедр Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова та інших вузів України з актуальних проблем східнослов'янського мовознавства. Тематика статей охоплює питання граматичної будови і лексичного складу східнослов'янських мов, етимології і словотвору, історії і взаємодії мов, культурології і стилістики. Об'єктом лінгвістичного аналізу виступають структурні одиниці різних рівнів мовної системи. У полі зору мовознавців питання фонетики, морфології, синтаксису, лексикології, термінології та лексикографії.

Для викладачів, аспірантів, студентів філологічних факультетів, учителів української та російської мов середніх шкіл та гімназій.

ББК 81.2я43

ISBN 966-7201-26-0

© Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, 2006
© Автори статей, 2006

ЛІТЕРАТУРА

1. Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток / Упоряд. М.М.Пазяк. — К.: Наук. думка, 2001. — 392 с.
2. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: Іст.-реліг. моногр. — К.: АТ «Обереги», 1992. — 424 с.
3. Войтович Валерій. Українська міфологія. — К.: Либідь, 2002. — 664 с.
4. Словарь української мови: У 4 т. / Упоряд. Б. Грінченко. — Київ, 1907 (1985).
5. Олекса Воропай. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. — К.: Акціонерне видавничо-поліграфічне товариство «Оберіг», 1993. — 589 с.
6. Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник / А.П.Пономарьов, Л.Ф. Артюх, Т.В. Комина та ін. — К.: Либідь, 1993. — 256с.
7. Словник мови Шевченка: У 2 т. — К.: Наук. думка. — 1964.

С.А. Шуляк

ЛЕКСИКО-ТЕМАТИЧНА ПАРАДИГМА «СЛОВО — МОВА» У ТВОРЧОСТІ ЄВГЕНА ГУЦАЛА

Комплексний підхід до вивчення поетичного ідіолекту вимагає пильної уваги до семантичної, синтагматичної і парадигматичної організації текстових структур.

У сучасній лінгвостилістиці одним із важливих засобів дослідження індивідуального стилю є лексико-семантичне поле, що дає змогу простежити семантико-стилістичні зв'язки між лексичними одиницями — назвами концептуальних понять ідіолекту письменника. Н.О. Реєнт визначає семантичне поле як «сукупність слів і виразів мови, що становить тематичний ряд, який охоплює певне коло значень як лексична мікросистема» [5, с. 3], наголошуючи, що «не можна змішувати семантичні поля з тематичними лексичними групами. Як відомо, будь-яке семантичне поле входить до складу нового тематичного об'єднання слів (тематичної групи), становлячи її складник. Тематична лексична група свідчить про обсяг і особливості кола реалій або понять, тобто про різні відмінності позамовної дійсності» [5, с. 24].

Ф. де Соссюр описав різницю між двома типами лінгвістичних відношень — по горизонталі і вертикалі, які отримали назву синтагматичних і парадигматичних. Поняття парадигми сьогодні розглядається більш широко: як об'єднання одиниць, які пов'язані між собою асоціативним зв'язком [6, с. 6], і це сприяло перенесенню цього поняття на різноманітні одиниці, які, проявляючи подібність у певному відношенні, сприймаються як «модифікації» однієї сутності, незважаючи на певну різницю, яка, звичайно, між ними існує [6, с. 7]. Сам термін *парадигма* утвердився ще в античній граматиці і вживався для позначення зразка зміни одного і того ж слова. «Великий тлумачний словник сучасної української мови» трактує парадигму ще й як «1. Сукупність філософських, загальнотеоретичних і метатеоретичних основ науки. 2. Той чи інший приклад або показовий випадок концепції чи теоретичного підходу» [1, с. 704].

Синтагматично-парадигматичні характеристики текстових структур, зокрема художньої літератури, є важливими при дослідженні індивідуально-авторської поетики. Між лексемами в тексті встановлюються синтагматичні (при сприйнятті тексту лінійно) і парадигматичні (образно-поняттєвий рівень) відношення, відбувається перехід від синтагматики до парадигматики. Парадигматичні і синтагматичні відношення характеризуються певними особливостями. Синтагматика художнього тексту розглядається як відношення між елементами одного рівня, наприклад у вірші — це відношення між словами, що римуються, між наголошеними і ненаголошеними словами. Лексичні одиниці у складі однієї парадигми

зв'язані синтагматичними відношеннями; організація лексики тексту і певна парадигматика у сприйнятті читача пов'язується асоціативно на мисленнєвому рівні. Образно-поняттєвий рівень, що характеризується взаємодією мікросистем (лексичних парадигм) у цілісній системі художнього твору, передбачає врахування особливостей сприйняття тексту, специфіки взаємодії мовного і мисленнєвого рівнів. Аналіз лексичних парадигм на образно-поняттєвому рівні можливий з трьох точок зору: їхніх функцій, складу і засобів перетину.

Н.В. Павлович, говорячи про мову художньої літератури, зазначає, що особливістю поетичної мови є те, що в ній подібними стають лексеми, не схожі у звичайній загальнолітературній мові, іншими словами, семантично зближуються слова, далекі одне від одного за значенням. Це зближення може бути одиничним, випадковим, тобто характеризувати деякий конкретний текст, а може бути регулярним (з'являтися в різних текстах, у різних авторів, у різні епохи).

Беручи до уваги той факт, що регулярність є поняттям відносним, можна стверджувати про існування парадигм певного художнього твору, а також парадигм художнього ідіолекту автора. З цього погляду привертає увагу думка Н.В. Павлович про те, що «вся поетична лексика становить собою складну ієрархічну систему таких парадигм» [4, с. 86].

Групи слів, які виділяються на основі логічних зв'язків, становлять тематичні групи; якщо вони характеризуються деякими спільними для них ознаками (наприклад, на рівні тих чи тих мовних картин, ідіолектів), то утворюють лексико-тематичні парадигми. Загалом розглядатимемо парадигму як «спосіб упорядкування явищ, пізнавальну перспективу, що задає «співвимірність» явищам під одним кутом бачення» [4, с. 76].

Парадигмотвірною лексемою може виступити практично будь-яке слово, проте здебільшого парадигматичні ряди розглядаються, як правило, на основі того чи того концептуального слова, слова-ідеологеми, базового слова. Тематична група через ієрархічність своєї смислової структури включає в себе базове слово-ідеологеми — як родовий ідентифікатор спільної теми і спільного комплексного смислу певної тематичної групи й об'єднує навколо себе, підпорядковуючи собі, слова-конкретизатори (варіатори) спільної теми і спільного комплексного смислу тематичної групи як частини смислової структури поетичного тексту і як основного засобу формування тієї чи тієї поетичної картини світу. Коли ж ідеться про власне образну парадигматику, слід зауважити, що на роль центру в подібному системному утворенні претендує таке слово (чи словосполучення), «яке інтегрує семантичні лінії розвитку образу» [7, с. 9].

Образна парадигма в нашому розумінні — це таке лінгвістичне поняття, якому однаковою мірою притаманні лінгвістична суворість (формальні мовні критерії відбору поетичних номінацій) і поетична узагальненість (члени парадигми спаяні семантичною близькістю слів-образів) [2, с. 50]. На діалектичний характер розвитку образної парадигми вказує відкритість парадигматичного ряду, а також обмеженість ряду образних складників парадигми, що уявно виділяються всередині парадигматичного ряду такого члена, на основі якого може утворитися парадигма з іншою семантичною домінантою.

«Сприйняття більш об'ємних текстових блоків змушує реципієнта встановлювати зв'язок між виділеними ним лексичними парадигмами, тобто в його свідомості формуються гіперпарадигми, парадигми другого ступеня, «парадигми парадигм» [2, с. 36]. Серед лексичних парадигм на міжтекстовому рівні можна визначити домінантні, що виділяються у різних поетичних творах. Лексеми кожної парадигми існують не ізольовано. Виконуючи ту чи ту функцію, парадигми перетинаються.

У системі парадигм, які семантично між собою пов'язані, виявляються типові слововживання, а також несподівані поєднання лексем, які привносять у структуру образу елемент новизни. Щоб виразити неповторне бачення світу, поет уживає лексеми, в яких з'являються додаткові асоціації, що створюють глибинний зміст, який перебуває у складних відношеннях із семантикою слова.

Д.М. Шмельов писав про групи слів, які виділяються на основі предметно-логічної спільності, що в багатьох випадках вони «характеризуються і деякими спільними для них власне мовними ознаками; більшість тематичних груп слів виявляються при найближчому розгляді також і лексико-семантичними групами, якщо вжити таке визначення до тих розрядів лексики, які можуть бути відмежовані на основі певних мовних показників» [8, с. 103-104].

Учені вивчають різні лексико-тематичні парадигми художніх текстів, зокрема Н.О. Реєнт досліджує семантичне поле зі значенням «слово — мова» у «Кобзарі» Тараса Шевченка, М.В. Кравченко — наскрізну лексико-тематичну групу «мова» на матеріалі текстів Б. Грінченка. Проілюструємо семантичні особливості лексико-тематичної парадигми «слово — мова» в поетичному ідіолекті Євгена Гуцала.

Характерною особливістю поезії митця є вживання лексеми «слово» в образних контекстах наприклад: *Як добре жити — світить цвіт щовковиць, / і конич дикий полум'ям горить. / І тернослив терновим каже **словом** / про те, як добре в цьому світі жити!* [3, с. 23]. При цьому домінанта «слово» виконує експресивну функцію, порівн.: *Ромашко — Офеліє чарів і розчарування, / всміхнися мені, я у відповідь також всміхнусь. / Ген ще одна пада пелюстка — пелюстка кохання, / мов **слово** зірвалося з сонечка радісних уст* [3, с. 25].

Центральна лексема «слово» в аналізованих контекстах має кілька значень:

а) слово — знак (пряме значення), наприклад: *Ось бодькавка. Дзябкаливець. Восятник. / Востак і вуличник! / Колячина й дзябник! / Я склав **слова** — і прочитав: осатник! / Осот-оса куслива — враз возник!.. / Блават синюк. Блаватець. Блакитянка. / Поскутник. Синюрик. Головчадь. / Я знаки склав — і прочитав, / як ранком волошки сині у полях горять. / Напутник. Ранник. Язичок вужовий. / Трипутник. Ключка. Рябник. Отроцел. / Складаю знаки — і читаю **слово**... / Звичайне **слово** — подорожник це... [3, с. 58];*

б) слово — засіб спілкування, як-от: *До щему дороге чомусь — / усе, що поміж нами сталось, / і **слово**, що зірвалось з уст, / і **слово** те, що не зірвалось* [3, с. 54];

в) здатність людини говорити, висловлювати свої думки, наприклад: *Вечірній наповп обминає, / вечірній наповп наплива... Про щось говорять — і палають / його **слова**, її **слова**... [3, с. 125]; *Задивлюся на обличчя, як на тепле літнє небо, / як на тепле літнє небо у зимовім Ірпені. / Усміхнувся і всміхнувшись, **слово** вимовлю до тебе, / хоч тобі ж бо не почути у кімнаті, у вікні... [3, с. 132];**

г) манера говорити (у контекстах з переносним значенням): *Студене **слово** шепотом печальним / завмерло на вустах трави... / Дай ім'я тій печалі — й поріднишся / з весняною травою по ярах* [3, с. 78].

Лексема «слово» вживається на позначення: 1) пейзажу, замальовок природи у метафоричних контекстах, наприклад: *Опали з яблунь визрілі **слова**, / і з груш **слова** дозрілі теж опали. / І поля недоорана глава / натхнення, як метелиці, заждалась* [3, с. 12];

2) понять, образів духовного світу людини, почуттів. Тут слід відмітити, що для поетичного словника Євгена Гуцала характерне функціонування семантичної паралелі «слово — життя»: *Половіє тиша в веснянім житті. / Обізвешся — і з **слова** живого вилетить жайворон...* [3, с. 15].

У віршованих текстах на кшталт: *Ти, здивована, дивуєш / дивними словами: / — Вечеряли — з солов'ями, / спали — з солов'ями... // Я, здивований, дивую / дивними словами: / — Зоставалися до ранку / солов'ї із нами...* [3, с. 91] спостерігаємо семантичний комплекс «слово — диво», який, поєднуючись із лексемами *здивована, дивуєш, дивними* сприяє більшій виразності художньої структури.

Лінгвопоетичне і лінгвостилістичне трактування художнього тексту передбачає його аналіз як цілісного естетичного явища: ідейний задум осмислюється через словесні образи, з урахуванням світоглядних авторських засад, психічного типу особистості, особливостей зображуваної епохи. Лексема «слово» у зіставно-протиставному плані спрямована на розвиток образної колізійності у творі, наприклад: *Кому повім?.. Кому повім, / що словом звемо — й не назвемо?.. / Що в імені тобі моїм, / що в імені мені твоєму?.. / Що словом звемо — й не назвемо, / бо наче слово є — й немає, / бо наче словом тим уб'єм, / бо наче в слові поховаєм...* [3, с. 107].

Відзначимо семантичну місткість лексики, що входить до лексико-тематичної парадигми «слово — мова»: *голоси, відщебетала, гомоніти, казатимуть, промовляє*, наприклад: *Завчу напам'ять голоси журавлів піднебесних; / звук бруньки, що тріснула вранці на вишні; / білу мелодію проліска на лісовій галяві* [3, с. 118]; *І явиться у цьому світі, / щоб я зачаруватись зміг, / твій голос — мов ковильне світло, / і твій — немов ковильний — сміх* [3, с. 39]; *Мимоволі сьогодні здається, / що цей світ у багрянім вогні / твоїм голосом всюди сміється, твоїм голосом дзвонить мені* [3, с. 103]; *Древо поезії — небо вгорі неокрає / з виру блакиті щоднини до нас промовляє: / жайвором сірим. Малим. Польовим. / чубатим. / Жайвором чорним. / жайвором також рогатим* [3, с. 10]; *Буде плямою сірою зводиться батьківська хата, / і забухає в скроні гаряча і збурена кров. / Щось казатимуть в снах незвичайне дівчата / і спішитимуть в снах по стежках до дібров* [3, с. 11]; *Із Марфою ми стали гомоніти / про родичів, яких уже нема. / Брати і сестри повмирили в тітки — / з усіх вона зосталася сама* [3, с. 23]; *Тетяна в небі ластівкою стала, / й немов колись — тепер також співа, / таки своє ще не відщебетала / на світі цім її душа жива* [3, с. 23].

Лексема «слово» у мовотворчості Євгена Гацала має традиційну епітетну сполучуваність (*кожне слово, своє слово, щире слово*), як-от: *Ти — мов галактика. До того ж — чорноброва. / Ти — мов галактика. До того ж — у вінках. / Така близька у кожному своїм слові — / й така у кожному слові неблизька* [3, с. 41]; *Ти — мов галактика. До того ж — чорноброва... / Ти — мов галактика. До того ж — у вінках... / Колись моє почувеш щире слово, / яке летить у світлових роках...* [3, с. 41].

У лексико-тематичній парадигмі «слово — мова» зустрічаємо народнопоетичні ознаки, конкретизовані прикметниками *древній, первородний*, наприклад: *Питаєте, куди іду? Хай мовить / про це стежина білим язиком, / Чумацький Шлях хай мовить древнім словом / і горлиця у лісі за горбом* [3, с. 133]; *Зізнаюся — нічого вже не треба, / хіба що пригірц первородних слів / та ще верстат! Верстат алмазний неба / і тиглі української землі. // Ото й усе. Ото й усе, що треба, — / хіба що пригірц первородних слів / та ще верстат!.. / Верстат алмазний неба / і тиглі української землі...* [3, с. 109].

Орієнтуючись на почуттєву чи образну уяву реципієнта, поет створює метафоризовані контексти, основою яких є асоціативні зв'язки (*мармурове слово*): *Хай вітер явить мармуровий, / натхнення змелений вином: / мов космос — мармурове слово, немов галактика — воно* [3, с. 135].

У досліджуваній парадигмі домінують контексти з лексемою «слово». Але, очевидно, що «мова» стає художнім міні-образом, який має вагоме ідейно-

змістове та художньо-образне навантаження, наприклад: *Ген обізвався тирлич язичковий. / / тирлич-лихоманник обізвався. / На цій барвистій і строкатій мові / природа озивається до нас* [3, с. 30].

Саме конструкції з лексемою «мова» сприяють максимальному згущенню думки, як-от: *У тирлича весняного — бельканто: / розцвів — немов звучить, немов співа. / Мов промовля на мові есперанто / пелюстка кожна в тирлича жива* [3, с. 30]. Функціонуючи в метафоричному контексті словесний образ *мова есперанто* стає змістовно наснаженим.

Аналіз лексико-тематичної парадигми «слово — мова» свідчить про існування текстових структур з незвичним перетином лексем «мова» і «слово», наприклад: *Причувається з саду квапливий, гамований шерех, / причувається шепіт і чується мова без слів... / Місяць світить над обрієм — юний, палкий романсеро, / золотого плаща розіслав по щасливій землі* [3, с. 124].

Отже, парадигматика на рівні ідіолекту дає змогу окреслити певні лексико-тематичні ряди, що є визначальними для творчості Євгена Гуцала, описати смислові, емотивні, функціональні відношення між окремими компонентами цих рядів, а також з іншими компонентами більших чи менших дискурсивних одиниць.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К.-Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. — 1440 с.
2. Григорьев В.П. Поэтика слова. — М., 1979. — 138с.
3. Гуцало Є.П. Твори: В 5 т. — Т. 5: Поезії, статті. — К.: Дніпро, 1997. — 576 с.
4. Павлович Н.В. Образование поэтических парадигм // Проблемы структурной лингвистики. — М., 1983. — С. 74-87.
5. Реснт Н. О. Семантичне поле із значенням «слово — мова» у «Кобзарі» Тараса Шевченка. — К., 1997. — 37 с.
6. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики. — М.: Логос, 1999. — 235.
7. Ставицька Л.О. Естетика слова в художній літературі 20 — 30 рр. ХХ ст.: Автореф. дис. ... докт. філол. наук. — К., 1996. — 52 с.
8. Шмелёв Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики. — М.: Наука, 1973. — 280 с.

СТИЛІСТИКА І КУЛЬТУРА МОВИ. ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ МОВ

І.А. Аскерова

ЕКОНОМІЧНІ ТЕРМІНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ДЕЯКИХ КОМЕРЦІЙНИХ СТРУКТУР У ПОЛЬСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Пропонована розвідка присвячена важливим для сучасної лінгвославістики проблемам, пов'язаним з особливостями розвитку та функціонування термінологічних одиниць, а саме тих, що обслуговують сферу економіки й бізнесу, в польській мові у зіставленні з українською. **Актуальність** статті визначається також не лише потребою дослідження динамічних процесів у галузі економічної термінології обох мов, а й необхідністю створення передумов для укладання двомовних словників відповідної термінологіки.

Методологічні засади дослідження термінології пов'язані з іменами О. Реформатського, Б. Головіна, В. Даниленко, В. Дорошевського, Г. Курковської та ін. Лінгвістичний аналіз спеціальної лексики з використанням інформаційних